

Viron murrenäytteitä

Eesti murded III. HELLA KEEM *Tartu murde tekstid.* Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut. Toimetuskollegium: M. Must, H. Keem, S. Nigol. Kirjastus Valgus, Tallinn 1970. 480 s.

Tuulik, kadakas ja leib. III valimik korrespondentide murdetekste. Kogunud AADU TOOMESSALU. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Emakeele Selts. Toimetuskollegium: H. Ahven, M. Must ja P. Palmeos. Kirjastus Valgus, Tallinn 1969. 264 s.

Viron tiedeakatemiassa on pari vuosikymmentä sitten laadittu kokonaissuunnitelma murrenäytteiden julkaisemiseksi. Teossarjan nimi on »Eesti murded», ja se käsittää valmistuttuaan kahdeksan paksuhkoa nidosta, joista kuhunkin tulee yhden murrealueen tekstejä. Virolaiset murteentutkijat ovat päässeet tämän suurhankkeen toteuttamisessa jo varsin pitkälle, lähes puoliväliin. Vuonna 1961 ilmestyi Salme Tanningin »Mulgi murdetekstid» (286 s.) ja vuonna 1965 Mari Mustan »Kesk-murde tekstid» (448 s.). Kolmantena osana sai Hella Keemin »Tartu murde tekstid» painoluvan tämän vuoden helmikuussa, ja niinpä sen suojanimiötä koristaakin Tallinnan kansainvälisen fennougristikongressin tunnus. Neljäs osa, Aili Univeren »Idamurde tekstid», on sekin jo viimeistelyvaiheessa. Sarjan osat ovat toimitustavaltaan ja ulkonäöltään yhdenmukaisia, mutta kukin osa on silti oma kokonaisuutensa. Toimitusperiaatteet ovat selvät ja hyvin harkitut, toimitustyö huolellisesti tehtyä ja painoasu miellyttävän asiallinen.

»Tartu murde tekstid» sisältää näytteitä entisen Etelä-Tartumaan eli siis

muinaisen Ugandin maakunnan alueelta. Kyseessä on keskinen eteläviron murre, jonka etelä- ja kaakkoispuolelle jää Võrun ja lounaispuolelle Mulgin (muinaisen Sakalan maakunnan) murre; pohjoisviron keskimurteesta sen erottavat Suur-Emajoki ja Ammejoki. Murrealue käsittää 10 entistä pitäjää (»kihlakuntaa»), jotka on ryhmitetty seuraavasti: pohjoisryhmään kuuluvat runsaasti pohjoisviron piirteitä sisältävät Tartu-Maarja ja Kodaveren Kavastu, länsiryhmään Rannu, Puhja ja Nõo, itäryhmään Kambja ja Võnnu sekä eteläryhmään Rõngu, Otepää ja Sangaste. Kirjassa on näytteitä kaikista näistä alamurteista, kaikkiaan 55 kylästä ja 66 kertojalta. Vanhimmat tekstit ovat vuodelta 1928, mutta enimmäkseen näytteet ovat vuosien 1957—1965 keruun tulosta. Joukossa on hyvin runsaasti Hella Keemin omia nauhoitteita ja kirjaanpanoja; useat muistelukset hän on nauhoittanut yhdessä Mari Mustan tai Aino Kaljusten kanssa.

Kirjan alkuun Hella Keem on kirjoittanut perusteellisen johdantoluvun (36 s.), jossa hän tarkastelee äänne- ja muoto-opin sekä lausefonetiikan kysy-

myksiä, luonnehtii Tarton murretta ja sen alamurteita ja selvittää samalla murrealueen historiaa. Murteiston epäyhtenäisyys selittyy osittain siltä pohjalta, että alueella nähtävästi on ollut kaksi vanhaa keskusta: osaksi pohjoiseen suuntautunut Tartto sekä Sakalaan ja vanhaan Kaakkois-Viroon yhteyksiä ylläpitänyt Otepää. Otepään vaikutuksen aikaa myöten heiketessä Tarton hallitseva asema vahvistui. — Kirjan lopussa on johdannosta venäjän- ja saksankielinen tiivistelmä.

Tekstit on ryhmitelty (pitäjän)murreittain, kukin murre edelleen kylittäin ja tarvittaessa vielä kylä kertojittain. Kukin murrenäyte on otsikoitu ja numeroitu (1—262), ja näytteen lopussa on lähdemerkintä: esim. nauhan numero, nauhoittaja ja nauhoitusvuosi. Kirjan käyttöä hakuteoksena helpottaa myös se, että jokaisen näytteen yläpuolella on vielä toistettu kylä ja kertoja (ynnä tämän ikä). Uuteen kertojaan siirryttäessä mainitaan hänen tärkeimmät henkilötietonsa; näytteeksi ilmiömäisen (ja iäkkään!) rannulaisen kertojan esittely:

»Kirikuküla < Noorma k. — Miina Praks, sünd. 1865. a. Noorma külas, isa oli Rannu mõisa puusepp, pärit samuti Noormast, ema Vehendist. Üheksa-aastasena jäi orvuks ja asus oma igapäevast leiba teenima Utukolgas. Abiellus Valgutast pärineva Jaan Praksiga. Mõisamoonakas 29 aastat, küll Rannus, Rannu Kirikumõisas, Sanglas, Kurel. Kihelkonna piirest kaugemale pole saanud. Praegu elab Kirikukülas poja juures.» — Kirjaan on otettu useiden kertojien valokuvat.

Noin puolet teksteistä on nauhoitteita, puolet muistiinkirjoitettuja. Nauhoitteet erottuvat helposti, sillä niiden otsikoiden eteen on merkitty asteriski. Myös transkriptiossa on hiukan eroja: korva-kuulolta muistiinmerkityissä on esim. käytetty tavallisia välimerkkejä, litteroiduissa on lyhyt tauko merkitty pysäyillä (|), pitempi tauko kaksoispysäyillä

(||); jälkimmäisissä on myös osoitettu lausepaino ja toisen tavun puolipitkä vokaali. Transkriptio on tieteellisen tarkkaa, tarkempaa kuin suomalaisten murrelukemistojen. Vanhempien tekstien osalta sitä on jonkin verran uudenaikaistettu ja karsittu pois turhia merkkejä. Litteroinnin tarkkuutta kuvastaa tavaltaan myös kolmen pisteen (···) ja kolmen ajatusviivan (— — —) käyttö: edellinen osoittaa oppaan puheen katkeamisen, jälkimmäinen toimittajan tekemän poiston.

Alaviitteissä, joita on runsaasti (noin 1400), murretekstien kokoonpanija opastaa lukijaa monin tavoin. Hän selittää outoja murre sanoja, huomauttaa epäodotuksen mukaisista murreasuista, murteen rinnakkaisedustuksesta, kertojan yksilöllisyyksistä, kirjakielen vaikutuksesta, valaisee puheena olevan asian taustaa yms. Lukijalle erittäin hyödyllinen on myös paikallisia murre sanoja sisältävä 25-sivuinen aakkosellinen sanasto, jossa esitetään sanan muotoja, levikki ja merkitys. Sanaston jäljessä on systemaattinen näytteiden aihekisteri, jonka avulla tutkijan on helppo löytää esim. jokin kansatieteellinen kuvaus. Esipuheessa kuitenkin todetaan, että »Tartu murde tekstid» on ennen muuta kielenainekokoelma. Tekstejä valittaessa on pidetty erityisesti silmällä näytteiden kielellistä kiintoisuutta ja ilmeikkyyttä ja jätetty »kuivat etnografiset kuvaukset» toiselle sijalle. Tätä periaatetta kuvastavat myös lukuisat »Ilmekaid ütlemissi»-otsikot: niiden alla on julkaistu osuvia lausahduksia, jotka on poimittu mestarikertojien spontaanista puheesta. Näitä »ilmeikkäitä sanontoja» lähellä ovat varsinaiset sananparret ja kansanviisaudet, joita niin ikään sisältyy runsaasti tähän Tartumaan vanhaa kieliperinnettä vaalivaan teokseen.

»Eesti murded»-sarjan kolme valmista osaa osoittavat, että syntymässä on poikkeuksellisen arvokas kieli-tieteellinen kokoomateos. Epäilemättä tällaista sys-

temaattista tekstijulkaisusarjaa kaivattaisiin suomenkin murteista. — Annan vielä sananvuoron 91-vuotiaalle Miina Restolle, Möisanurmen kylästä olevalle Puhjan murteen puhujalle, joka neuvoo

kosiomatkalle lähtevää (Hella Keemin nauhoite vuodelta 1963). Kuten näkyy, näytteessä on melkoisesti diakriittisia merkkejä eikä ymmärtäminen ole suomalaiselle aivan yksinkertaista.

*ecaš sî | nä-ževēimīnē ikki eij_olē le-hmä_ostmīne || kul emā sāt po_ēā
na-ist veīma ko_šjule | ja sišs_ūttel se-dāvizi_et | „va-hl sa ikki i-luste || et
ku_ŗjal om mušta si-lmägoimū | la-žal om laiĵa le-ŷvā_oišā | ja ti-gēvāl
teŗŗv ng-nā_oiš || ja va-hl siš kul_da nī-diga mi_vāoi tī_b_et | kul_dāļ nī-l
lā_āb se_lme_ĵa | naĵkap ra-belema ja kaĵkup ka_tski | tū_ om ka_ŗoe sū-ā-
mega || aĵa va-hi_k_ĵu_da . . . | kaš_ta naĵkap a-ruītama i-luste nīcaŷva
kui nī-tt_ikki e-ĵva tulēb || et si-s tā_m ikki pa-remb . . .” ||*

»Eesti murded» -teosta täydentävät Emakeele Seltsin vapaaehtoisten kirjeenvaihtajien muistiinpanemat murretekstit, joita tähän mennessä on julkaistu kolme nidosta. »Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekste I» on ilmestynyt v. 1956 (104 s.) ja sisältää näytteitä neljältä eri murrealueelta: Koillis-Viron rantamurteesta (E. Mets), saarten murteesta (A. Toomessalu), keskimurteesta (K. Mihkla) ja Võron murteesta (E. Siil). Toinen nidos, »Pajatusi Põhjarannikult» (240 s.), on seuraavalta vuodelta ja sisältää Koillis-Viron rantamurteen näytteitä (G. Vilbaste: Jõelähtme ja Kuusalu, E. Mets: Jõhvi). Kolmas nidos »Tuulik, kadakas ja leib» on ilmestynyt viime vuonna. Siihen valikoituneet näytteet on kotimurteestaan pannut paperille saarenmaalainen puuseppä Aadu Toomessalu. Hän on Emakeele Seltsin vastaajakunnan parhaita, syntynyt Saarenmaan Karjassa v. 1916 ja tehnyt murremuistiinpanoja jo kolmen vuosikymmenen ajan. Vuoden 1968 loppuun mennessä oli hänen tekstejään kertynyt arkistoon peräti 3900 sivua, sanalippuja kaikkiaan 18 000. Emakeele Selts on kutsunut hänet työjäsenekseen v. 1961.

»Tuulik, kadakas ja leib» -kirjan toimittajat tahtovat valikoiman avulla kuvata saarenmaalaista kieliperinnettä ja entisajan elämää, mutta samalla myös

valaista yhden ansioituneen vapaaehtoisen kirjeenvaihtajan työtä. Kirjassa on näytteitä kolmesta alamurteesta (Kaarma, Karja, Põide). Tekstien aiheet samoin kuin kirjan runollinen nimikin heijastelevat Toomessalun harrastuksia: Sydän-Saarenmaan puuseppä on ammattimiehenä pitänyt silmällä ennen muuta puu- ja metsäasioita — mm. metsätöitä, puulajeja, rakennuksia, metsäneläimiä ja metsästystä. Kuvaava on ensimmäisen tekstinäytteen ensimmäinen lause: »Metsa varal see inimese elu ikka keik on.» Saarelaiden maine merenkävijöinä ja kalastajina tunnetaan, mutta nämä aiheet eivät ole Toomessalua kiinnostaneet, kuten esipuheessa todetaan.

Tähdennettäköön vielä sitä, että tekstit eivät ole Toomessalun omia murresepitelmiä, vaan hän on kirjoittanut ne muistiin vanhojen murteentaitajien puheesta; kunkin näytteen jäljessä mainitaan kielenopas, tämän ikä, kotikylä ja muistiinpanovuosi. Murteen merkintä ei tietenkään ole kovin tarkkaa, mutta siitä ilmenevät silti murteen tyypilliset piirteet. Toimitus on jonkin verran tasoitellut tekijän kynänjälkeä, pääasiallisesti vain merkintätapaa, silloin kun se on ollut välttämätöntä. Murteen mestarointia, esim. yleiskielisyyksien karsimista, sitä vastoin on haluttu välttää. Alaviitteitä kirjassa on kaikkiaan kuta-

kuinkin yhtä paljon kuin Tarton murreteksteissä, sivua kohden siis enemmänkin. Aiemmista kirjeenvaihtajien murretekstivalikoimista poiketen on kirjan loppuun liitetty »Murdesõnade sõnastik» (10 s.).

»Tuulik, kadakas ja leib» sisältää murrenäytteiden ohella runsaasti kulttuurihistoriallista ja kansatieteellistä aineistoa. Tätä puolta valaisevat myös Toomesalun kymmenet täsmälliset piirroset, esim. vanhojen rakennusten pohjapiirroset, laitteiden ja työkalujen kon-

struktiot, joita vielä useasti täydentävät murreasuisten osannimien luettelot. Esim. erään tuulimyllyn rakenne ja myllyyn liittyvä termistö selvitetään tarkasti kahden läpileikkauksen avulla. Kun kirjassa lisäksi on kuutisenkymmentä suurehkoa valokuvaa (muutamat Toomesalun, varsin monet Heino Ahvenan ottamia), lukija saa havainnollisen ja monipuolisen kuvan entisajan Saarenmaasta, sen tuulimyllyistä, elämästä ja asukkaista.

JAAKKO SIVULA